

YURDUMUZDA EDEBİYAT SOSYOLOJİSİYLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR*

NURETTİN ŞAZI KÖSEMİHAL

Yurdumuzda Edebiyat Sosyolojisinin tarihçesi, konusu, yöntemi, bölümleri üzerine ilk dersler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde, 1965 - 1966 ders yılının birinci ikinci semestrlerinde verilmiştir. Bu derslerin özeti : "Edebiyat Sosyolojisine Giriş"¹ adı altında "Sosyoloji Dergisi"nde çıkmıştır. 1967 den beri de öğrencilerin bir kısmı mezuniyet tezi araştırması olarak bu konuyu seçmişlerdir. Yönetimim altında çalışan bu öğrencilerden daha şimdiden beşi, araştırmalarını tamamlamış bir sonuca bağlamış bulunuyor.

Ümit Suman² ile Aptullah Dikici³ : Yapıt türleriyle okuyucular arasındaki ilişkiyi; Ferhan Aksel⁴ ile Ali Gürkan⁵, yazarların doğum yerleri yönünden yayılımını; Ahmet İşisağlam⁶ da yazarların yapıtlarıyla geçimlerini sağlayan meslekleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir.

Türk okurların, okudukları kitap türlerini araştıran Ümit Sumanla, Aptullah Dikici, farklı kurumlara başvurmuşlardır. Suman, kitapçılardan,

*) "Institut International de Sociologie" nin Romada toplanan XXII. Kongresinde 19 Eylülde Edebiyat Sosyolojisi üzerine okunan bildirinin ikinci bölümüdür.

1) Nurettin Şazi Kösemihal : "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", Sosyoloji Dergisi, sayı 19-20 den ayrı baskı; Edebiyat Fakültesi Yayınlarından, İst. 1967;

2) Ümit Suman : "Halkın Kitaba Karşı İlgisi", Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, Eylül 1968 (Basılmamıştır).

3) Aptullah Dikici : "Yapıt Türleriyle Okuyucular Arasındaki İlişki" Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, Haziran 1969 (Basılmamıştır).

4) Ferhan Aksel : "Tanzimattan Sonra Türkiye'deki Yazarların Doğum Yerleri Yönünden Dağılımı" Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, Şubat 1969 (Basılmamıştır).

5) Ali Gürkan : "Yazarlarla Doğum Yerleri Arasındaki İlişki" Ed. Fak. Mezuniyet Tezi, Haziran 1969 (Basılmamıştır).

6) Ahmet İşisağlam : "Yazarların Yapıtlarıyla İkinci Meslekleri Arasındaki İlişki", Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, Haziran 1969 (Basılmamıştır).

Dikici kitaplıkcılardan yararlanmışır. Suman'ın araştırması Ziya Gökalp'in⁷ Sahaflar, Babıâli, Beyoğlu diye üç bölgeye ayırdığı kitapçılarından, 19'u Sahaflardan, 26'sı Babıâli'den, 5'i Beyoğlu'ndan olmak üzere 50 kitapçıyla yapılan görüşmeye dayanmaktadır. Araştırmada anket yönteminin çeşitli tekniklerinden⁸ biri olan görüşme tekniği kullanılmaktadır. Bu amaçla da araştırmacı içinde 26 soru bulunan bir "Görüşme Soru Çizelgesi" hazırlamıştır.

Aptullah Dikici de; İstanbul kitaplıklarını: Millî Eğitim Bakanlığı, Belediye kitaplıkları, Uzmanlık kitaplıkları ve Özel kitaplıklar diye dört öbeğe ayırdıktan sonra, bunlar arasında yalnız Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olanları araştıracağını söyler⁹. Uzmanlıkla ilgili olan diğer kitaplıkları konusu dışında saymıştır. Araştırmacı 1961 den başlamak üzere 1967 sonuna kadar öğretmen, öğrenci, memur, diğer meslekten olanlar diye dört öbeğe ayırdığı okuyucu zümrelerinden her birinin hangi türden kitapları okuduklarını, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı kitaplıkların okuyucu istatistiklerine başvurarak incelemiştir. Görülüyor ki, Suman'ın, görüşme (interview) yönteminden yararlanmasına karşılık, Dikici, İstatistik yöntemine başvurmaktadır.

*

**

Suman'ın ve Dikici'nin araştırmalarında okuyucuların eğilimlerini bildiren sonuçları üzerinde duracak değilim, bunu doğrudan doğruya araştırmacıların yazılarından okuyabilirsiniz. Ben burada sadece araştırmacıların döküm sonucu elde ettikleri tablolardan çıkarılması olanaklı olabilecek varsayımlardan bazılarını belirterek bir kaç örnek vermek istiyorum :

7) Gökalp : "Türkçülüğün Esasları" adlı yapıtında İstanbul kitapçılarının üç bölgede taplandıklarını belirttikten sonra : Sahaflarda eski, Babıâli'de yeni, Beyoğlunda da daha çok yabancı kitapların satıldığını söyler.

8) Anket yönteminin : yüzyüze görüşme (Interview) den başka Soru Çizelgesi (Questionnaire) ne yazılı cevaplar vermek, posta ile gönderilen soru çizelgesine cevap vermek gibi çeşitli teknikleri vardır.

9) Araştırma yapıldığı sırada araştırmacı İstanbul'da Millî Eğitim Bakanlığının 32 (Bunların 11 tanesi Çocuk kitaplığı olduğu için araştırmacı 11 çocuk kitaplığını araştırması dışında tutmuştur), Belediyenin 2 kitaplığının bulunduğunu uzmanlık kitaplıklarının 6 (Bunlar da : Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü, İstanbul Arkeoloji Müzesi, İst. Kandilli Gözlemevi, İst. Topkapı Sarayı Müzesi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Arşivi ve Rum Patrikhane kitaplıklarıdır), Özel kitaplık olarak da bir Hakkı Tarık Us'unun bulunduğu belirtmiştir.

Örneğin, Suman'ın "Halkın Kitaba karşı ilgisi" adlı araştırmasının "Çapraz Dökümler" bölümünün 3 No. lu tablosunda görüldüğü gibi bugünkü kitapevlerinin : Sahaflarda % 57,9 unun, Babıâli'de % 80,9 unun 1940 dan sonra kurulması, okurların bu tarihlerden sonra büyük bir hızla arttığını gösterir, bunda acaba 1928 harf devriminin büyük etkisi yok mudur? Bu varsayımın ne dereceye kadar doğru olduğunu ancak bu yolda yapılacak araştırmalar ortaya koyabilir.

Tablo 7, Kitapevi sahiplerinin öğrenim derecesini göstermektedir. Sahaflarda Üniversite öğreniminden geçmişlerin oranı % 15,8, Babıâli'de % 38,5, Beyoğlundaki % 80 dir. Beyoğlu'ndaki kitapevlerinin modern işletmecilik bakımından en üstün, Sahaflardakilerin de en düşük derecede bulunmaları; zihinlerde sahiplerinin öğrenim derecelerindeki üstünlükle kitapevlerinin modernliği arasında bir ilişkinin bulunduğu varsayımını uyandırmaz mı? Bu varsayımın doğruluk derecesini de ancak bu yolda yapılacak araştırmalar ortaya koyacaktır.

Tablo 9 da görüldüğü gibi "Kitapevinizde en çok aranan kitap türleri hangileridir?" sorusuna Sahaflardaki kitapçıların % 40,6 sı "halk kitaplarıdır" cevabını vermişlerdir. Bu arada "halk" sözcüğünün kitapçıları arasında özel bir anlam taşıdığını belirtelim. Bunlar "halk" deyince az çok okuması yazması olan, işçi, köylü, hacı, hoca gibi dine âlet edilen zümreyi anlarlar. Kitapçılar bu zümre tarafından okunan Kur'an, İlmihal gibi din kurallarını öğreten kitaplara dinsel risalelere; Yusuf ile Zeliha, Ferhat ile Şirin gibi destanlara, "halk kitapları" adını vermişlerdir. Beri taraftan bu türden kitapların yurdumuza göre baskı sayısının yüksek olması halk denen zümrenin en çok bu türden kitapları okumağa eğilimli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu varsayımın ne dereceye kadar doğru olduğunu gene bu yolda yapılacak incelemeler gösterecektir.

Suman'ın araştırmasındaki tablolar, türlü incelemelere konu olabilecek bu türden daha bir çok varsayımlar ilham edebilir.

*
**

Aptullah Dikici ise, yukarıda işaret ettiğimiz "Yapıt türleriyle okuyucular arasındaki ilişki" adlı araştırmasında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı İstanbul kitaplıklarında 1961 - 1967 yılları arasında okuyanların çoğunluğunu, "Yıllara göre okuyucu türleri" tablosundan, öğrencilerin teşkil ettiğini öğreniyoruz. Bu kitaplıklarda okuyanların 1961 de % 88,7 si, 1962 de % 91,8'i, 1963 de % 91'i, 1964 de % 89,6 sı, 1965 de % 84'ü,

1966 da % 83,6 sı, 1967 de % 74,2 si öğrencidir. Gene bu tablodan genel okuyucu sayısının 7 yıl içinde sürekli olarak arttığını görüyoruz. Yalnız 1967 de, okuyanların büyük bir kısmını çeken kitaplık, tamir yüzünden uzun süre kapalı kaldığı için, okuyucu sayısında bir düşüklük olmuştur. Örneğin, 1961 de bütün okuyucu sayısı 118.226 iken, 1966 de 181.481'e çıkmıştır.

Gene aynı incelemenin "Yıllara göre yapıt türleriyle okuyucular arasındaki ilişki" yi gösteren 7. tablosunda kitaplık okuyucularının çoğunluğunu (% 83,6-91,8) meydana getiren öğrencilerin en çok okudukları yapıtların sırayla : Edebiyat, Uygulamalı ve Salt bilimler, sosyal bilim kitapları olduğu halde en az okudukları kitaplar dinsel yapıtlardır (Dinsel yapıt oranı 1961 - 1967 yıllarında % 0,8 ile % 4,6 arasında değişmektedir).

Kuşku yok, bu iki küçük yöresel (mahalli) araştırmaya dayanarak Türkiye'deki okuyucu zümreleri hakkında genel ve kesin bir takım yargılara ulaşmak olanaklı değildir, ama bu türden sınırlı, töresel araştırmaların bize bazı eğilimleri sezdirmesi varsayımları ilham etmesi, derinliğine yeni bir takım araştırmaların yapılmasına yol açacaktır. Bu araştırmalar ne oranda çoğalır gelişirse Türkiye'deki okuyucu zümreleri hakkında bilgimiz de o oranda gerçeğe yaklaşarak kesinleşecektir.

**

Türkiye'de, Tanzimattan sonraki yazarların doğum yerleri yönünden dağılımını inceleyen Ferhan Aksel ile Ali Gürkan, araştırmalarında farklı yazar listelerine dayanmışlardır. Aksel'in 1824 den 1938 tarihine kadar 380 yazar tesbit etmesine karşılık, Ali Gürkan, 1839 dan 1944 de kadar 784 yazar tesbit etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Aksel, yalnız ad yapmış, tanınmış yazarları fihristine aldığı halde, Gürkan, tanınmış, tanınmamış bütün yazarları fihristine sokmuştur. Aksel'in fihristindeki 380 yazardan 307 si 1824 - 1925 yılları arasında, 73'ü de 1926 - 1938 arasında doğmuştur. Ali Gürkan'ın fihristinde ise, 784 yazardan 594'ü 1838 - 1922 yılları arasında, 190'ı da 1923 - 1944 arasında doğmuştur.

Her iki araştırmacı da yazarları; İstanbul'da, bugünkü sınırlarımız içinde, bugünkü sınırlarımız dışında doğanlar diye üç bölgeye ayırdıktan sonra; Aksel, 1824 - 1925 arasındaki yazarların % 54,7 inin İstanbul'da, % 39,4 ünün İstanbul'dan gayri bugünkü sınırlarımız içinde — kolaylık olsun diye Anadolu diyebiliriz —, % 5,9 unun sınırlarımız dışında doğduk-

Araştırcılar	Yıllar	İstanbulda doğan yazarlar		Bugünkü sınırlarımız Anadolu'da doğan yazarlar		Bugünkü sınırlarımız dışında doğan yazarlar		Toplam yazarlar	Toplam %
		adet	%	adet	%	adet	%		
Ferhan Aksel	1824-1925	168	% 54,7	121	% 39,4	18	% 5,9	307	% 100
	1926-1938	22	% 30,1	50	% 68,5	1	% 1,4	73	% 100
Ali Gürkan	1839-1922	259	% 43,7	255	% 42,9	80	% 13,4	594	% 100
	1923-1944	49	% 25,8	137	% 72,1	4	% 2,1	190	% 100

larını; Gürkan da 1839 - 1922 arasındaki yazarların % 43,7 sinin İstanbul'da, % 42,9 unun Anadolu'da, % 13,4 ünün de sınırlarımız dışında doğduklarını tesbit etmiştir.

Cumhuriyet döneminden sonraki yazarlara gelince :

Aksel, 1926 - 1938 yılları arasındaki yazarların % 30,1 inin İstanbul'da, % 68,5 inin Anadolu'da, % 1,4 ünün de bugünkü sınırlarımız dışında; Gürkan da 1923 - 1944 yılları arasındaki yazarların % 25,8 inin İstanbul'da, % 72,1 inin Anadolu'da, % 2,1 inin bugünkü sınırlar dışında doğduklarını tesbit etmiştir. Her iki araştırmacının çıkardıkları sonuçları yukarıki çizelgeden (sayfa 189) daha iyi kavramak mümkündür.

Cetvelde de görüldüğü üzere, Ferhan Aksel'in incelemesine göre : 1824-1925 arasında İstanbul'da doğan yazarlar % 54,7, Anadolu'da doğanları % 39,4 olduğu halde; Ali Gürkan'ın cetvelinde oranlar oldukça farklıdır : İstanbul'da doğanlar % 43,7 Anadolu'da doğanlar % 42,9 dur. Bu farkın araştırmacıların değişik yazar fihristleri kullanmalarından ileri geldiğini sanıyorum. Ama aralarındaki fark ne olursa olsun her iki araştırmacı da 1923 den sonraki yazarların çoğunluğunun İstanbul doğumlu değil de Anadolu doğumlu olduklarını ortaya koymuşlardır. Ferhan Aksel'e göre, 1926 - 1938 arasındaki yazarların % 30,1'i İstanbul, % 68,5 i Anadolu doğumlu; Ali Gürkan'a göre, 1923 - 1944 arasındaki yazarların % 25,8 i İstanbul, % 72,1 i Anadolu doğumludur. Görülüyor ki, Aksel'in incelemesinde : İstanbul doğumlu yazarlar % 54,7 den % 30,1 e Gürkan'inkinde % 43,7 den % 25,8 e düşmektedir. Burada önemli olan sorun, İstanbul - Anadolu dengesinde 1908 meşrutiyetinden sonra Anadolu doğumlu yazarların ağır basmağa başlaması, hele Cumhuriyetten sonra üstünlüğü üçte iki oranında ele almasıdır.

Ferhan Aksel, araştırmasında bu İstanbul - Anadolu denge değişikliğini haklı olarak bakınız nasıl yorumluyor : "Türk Maarif Tarihine baka-cak olursak Tanzimattan itibaren yavaş yavaş eğitim sorununa önemin arttığını ve bazı yeniliklerin yapıldığını görüyoruz. 1869'a dek parça parça yapılan bu yenilikler bu tarihten sonra Maarif - i Ümumiye nizamnamesiyle artık bir bütün olarak ele alınmış. Bunun sonucu olarak 1870 lerden itibaren ilk öğretim mecburiyeti konulmuş, Vilâyetlerde çeşitli okullar açılmış, taşradaki öğretmenleri eğitmek için gezici öğretmenler gönderilmiş, ders kitaplarının çoğaltılması için çalışmalar yapılmış, Darülfünun (Üniversite) dan halkın da yararlanabileceği serbest dersler açılmış, o zamana kadar Arapça ve Farsça olan okuma dilinin Türkçe okunması mecburiyeti konmuş, bütün bunlar 1900 lerde tam olarak gerçekleşmiş-

tir." Gerçekten, İstanbul-Anadolu doğumlu yazarlar dengesinde, Anadolu doğumluların ağır basmasının çeşitli nedenleri arasında en önemlisi, kuşku yok, okulların, öğretimin, yüz yılımızın başından itibaren yurdun her noktasına yayılması olayıdır.

*
**

Ahmet İşisaglam, "Yazarların Yapıtlarıyla İkinci Meslekleri Arasındaki İlişki" adlı araştırmasında 38 şair, 24 romancı, 2 hikâyeci, ve 3 tiyatro yazarı olmak üzere 67 edebiyatçının ilkin geçimlerini sağlayan ikinci mesleklerini tesbit etmiş, bu mesleklerin de 12 çeşit olduğunu; 25'inin öğretmen, 4'ünün işçi, 4'ünün serbest meslek sahibi, 7 sinin gazeteci, 2 sinin politikacı, 3'ünün doktor, 3'ünün müfettiş, 4'ünün asker, 2 sinin diplomat, 3'ünün hukukçu, 1'inin Anadolu ajansında bulunduğunu, 1'inin Turizm Derneği Başkanı olduğunu, 8'inin de ikinci mesleği bulunmadığını ortaya koymuştur.

İşte, İşisaglam araştırmasında, çeşitli mesleklere mensup bu edebiyatçıların yapıtlarından parçalar alarak, bu ikinci mesleğin yazılarına olan çeşitli etkilerini göstermiştir. Örneğin, meslekleri öğretmen olan edebiyatçıların yazılarında çoğu zaman bir öğretme, ders verme havasının sezildiğini, mesleği gazeteci olanlarda bir aceleciliğin, titiz olmayan bir tutumun göze çarptığını, kisası doktor, hukukçu, diplomat v.b. olan edebiyatçıların yapıtlarından bol bol örnekler vererek hepsinde mesleklerinin yazılarına olan etkilerini göstermeğe çalışmıştır.

Edebiyat Sosyolojisi alanında yapılan bu küçük araştırmadan başka üzerinde çalışılmakta olan sekiz mezuniyet tezi daha var¹⁰. Bu araştırmaların da kısa zamanda tamamlanacağını ummaktayız.

10) Erhan Göktürk : Tanzimattan bugüne Köyle Roman arasındaki ilişki.

Zeynep Adam : Halkın okuduğu Kitaplar üzerine bir araştırma.

Ayşe Kanatlı : İzmir Kitaplık İstatistiklerine göre okuyucular .

Yusuf Ziya Onar : İzmirde kitapçılar üzerinde yapılan Anketlere göre okuyucular.

Sabiha Demir : Okuyucu zümreleri yoluyla gözde Romancıların belirlenmesi.

Mehmet Kurtul : Yazarların yapıtlarıyla, ekonomik hayatları arasındaki ilişki.

Ayhan Altun : Yazarların yapıtlarının ilk basılış tarihleri, edebî türlere ayrılışı, yıllara göre dağılımı, Doğum ve verim yılı arasındaki ilişki.

Fikriye Neval Erkmen : Dağıtıcılar yoluyla en çok okunan kitap türlerinin belirtilmesi..

Edebiyat olaylarıyla ilgili bu türden küçük küçük yöresel araştırmaların, bir yandan bu olayları daha ince daha derinliğine inceleyecek tekniklerin yaratılmasına, gelişmesine yardımcı olabileceği; bir yandan da her hangi bir toplumun çeşitli bölgelerinde, hattâ çeşitli toplumlarda yapılacak bu türden araştırmaların karşılaştırılmalarından gittikçe geniş alanları kaplayan genelleme (généralisation) lere ulaşılabilceği daha şimdiden kestirilebilir.
